

Na drugiej linii Epidemia ospy prawdziwej w Polsce z 1963 r. w świetle dokumentów Służby Bezpieczeństwa

Obchodzona w 2013 r. 50. rocznica wybuchu epidemii ospy prawdziwej w Polsce stała się okazją do przypomnienia mało znanych wydarzeń z 1963 r., których centrum stanowił Wrocław. Zagadnienie to można rozpatrywać z różnej perspektywy. Jak dotychczas najwięcej napisano o Wrocławiu i jego zmaganiach ze śmiertelnym wirusem *variola vera* (ospy prawdziwej, naturalnej, zwanej też czarną ospą)¹. Głos w dyskusji na ten temat zabierali głównie wrocławscy lekarze, uczestnicy omawianych wydarzeń. Opisywali je w kontekście własnych doświadczeń, ograniczonych zazwyczaj do obszaru działania jednej instytucji lub, co najwyżej Wrocławia, czy niektórych miejscowości Dolnego Śląska². Odczuwalny brak szerszej perspektywy historycznej w tym zakresie, spowodowany był przede wszystkim utrudnionym dostępem do szerszej bazy źródłowej. W odniesieniu do Wrocławia i Dolnego Śląska luka ta została częściowo wypełniona, m.in. dzięki popularno-naukowym pracom Grażyny Trzaskowskiej i Tomasza Gałwiaczka, którzy to autorzy przeanalizowali materiały źródłowe dostępne na terenie miasta³. Regionalny charakter archiwaliów spowodował jednak, że wiedza na temat rozwoju epidemii ospy w innych regionach kraju, poza nielicznymi wzmiankami o liczbie zachorowań, była znikoma. Pytania, w jakim zakresie ospa przedostała się przez wrocławski kordon sanitarny i jakie były jej następstwa w Polsce, do końca XX w. pozostawały w zasadzie bez odpowiedzi. Sytuacja ta uległa zmianie wraz z udostępnieniem przez Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie poufnych akt Biura Prewencji Ogólnej

¹ Ospę prawdziwą przywiózł do Wrocławia w maju 1963 r. z Dehi w Indiach funkcjonariusz wrocławskiej SB, Bonifacy Jedynek, gdzie przebywał służbowo. Objawy złego samopoczucia (ból głowy i mięśni, wysoka gorączka) wystąpiły u niego już 29 V 1963 r. Trzy dni później 2 VI 1963 r. hospitalizowano go w Szpitalu MSW przy ul. Olbińskiej we Wrocławiu. Właściwe zdiagnozowanie tego przypadku było utrudnione, ze względu na równoczesne wystąpienie objawów malarii. W tym stwierdzeniu lekarzy wrocławskich utwierdziła opinia Zakładu Medycyny Tropikalnej w Gdańsku, dokąd wysłano pacjenta z wirusem ospy. We Wrocławiu nikt nie podejrzewał najgorszego. Wirus *variola vera* został rozpoznany dopiero po około 6 tygodniach, tj. w połowie lipca 1963 r., zob.: G. Trzaskowska, *Epidemia czarnej ospy we Wrocławiu w 1963 r. Działania władz, akcja szczepień, funkcjonowanie szpitali ospowych w Szczodrem i Przędzniku oraz izolatoriów*, Wrocław 2008, s. 9-10.

² Z. Hora, *Variola vera*, Wrocław 1981, J. B. Kos, *Epitafium dla ospy*, Wrocław 1991, M. Sobkow, *Ospa we Wrocławiu*, Wrocław 2000.

³ G. Trzaskowska, *op. cit.*, autorka wykorzystała po raz pierwszy akta Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej miasta Wrocławia, przejęte do zasobu Archiwum Państwowego we Wrocławiu w 2005 r.; T. Gałwiaczek, *Śmiertelne żniwo*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” *Pamięć.pl*, 2012, nr 7/2012, s. 35-39, autor oparł swoje badania na relacjach wrocławskiej prasy.

Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej z lat 1963-1964. Jest to jedna jednostka archiwalna licząca ponad 500 stron, w której zostały zgromadzone różnorodne dokumenty wytworzone przez organa Służby Bezpieczeństwa i MO z obszaru całej Polski, nadzorujące działania na rzecz zwalczania epidemii ospy⁴. Wartość tych materiałów jest nieoceniona, gdyż jest to jedyne znane i tak obszerne źródło zawierające kompletne materiały informacyjne SB z terenu całej Polski, w tym meldunki, relacje i analizy z przebiegu epidemii ospy prawdziwej w Polsce wraz z opisem działań jednostek milicyjnych w akcjach epidemiologicznych, podejmowanych przez służbę zdrowia. Najwięcej dokumentów dotyczy Wrocławia. Są to m.in. relacje oficerów SB z narad informacyjno – dyspozycyjnych u przewodniczącego Prezydium Rady Narodowej miasta Wrocławia Bolesława Iwaszkiewicza oraz materiały informacyjno-analityczne dotyczące różnych akcji milicyjnych i ich efektów.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie epidemii ospy prawdziwej jako zagadnienia ogólnokrajowego, nie tylko wrocławskiego, czy dolnośląskiego⁵. Obecna próba ukazania „polskiej ospy” w kontekście działań resortu bezpieczeństwa może stanowić dobry przyczynek do dyskusji na temat stanu zagrożenia epidemiologicznego poszczególnych województw, jak również społecznych następstw epidemii, zwłaszcza, poznanych dotąd w niewielkim zakresie jej tragicznych skutków ekonomicznych.

Nadzór służb specjalnych nad akcją „Ospa” i bezpośredni udział jednostek Milicji Obywatelskiej w przedsięwzięciach profilaktycznych, wspierających pracę służb medycznych, ułatwiało sytuowanie organizacyjne organów SB przy komendach wojewódzkich Milicji Obywatelskiej na terenie całego kraju. Wykorzystanie sprawnie działającej „esbeckiej” struktury podporządkowanej Komendzie Głównej MO w Warszawie do przesyłania informacji „ospowych” z obszaru całej Polski, gwarantowało błyskawiczny przepływ informacji między poszczególnymi resortami. Koordynacją prac w zakresie zwalczania epidemii na obszarze poszczególnych województw zajmowały się wydziały zewnętrzne SB. Zgodnie z obowiązującym regulaminem podlegały im kwestie bezpieczeństwa na drogach publicznych, w transporcie kolejowym, wykroczenia ruchu drogowego, ochrona obiektów strzeżonych przez straż przemysłową, służba patrolowa, zwalczanie wykroczeń sanitarnych, walka z alkoholizmem, nierządem, żebractwem i włóczęgostwem. We Wrocławiu oficerowie w/w wydziału KW MO należeli do składu dwóch przeciwospowych zespołów koordynacyjnych, powstałych w lipcu 1963 r. Byli to ppłk J. Jarmoliński naczelnik Wydziału

⁴ IPN Warszawa, IPN BU 329/39, s. 1-515.

⁵ W niniejszej pracy zagadnienia rozwoju epidemii we Wrocławiu i na Dolnym Śląsku potraktowano wybiórczo, szerzej na ten temat, patrz: przypis 3.

Służby Zewnętrznej KW MO, kpt Czupiraj oraz kpt. Rosiak z-ca komendanta miasta Wrocławia⁶. Odpowiadali oni za pracę jednostek MO na terenie Wrocławia i województwa wrocławskiego, wykonywaną w ramach zadań przeciwospowych oraz współpracę z lokalnymi władzami. Oficerowie ci pełnili również funkcję głównych centrów dyspozycyjnych, koordynując przepływ informacji pomiędzy Komendą Wojewódzką MO we Wrocławiu i Komendą Główną MO w Warszawie. Sporządzali szczegółowe raporty, sprawozdania i analizy z sytuacji w mieście oraz informowali Warszawę o decyzjach lokalnych władz. Ich relacje z codziennych narad informacyjno - dyspozycyjnych u B. Iwaszkiewicza oficerowie dyżurni przesyłali w formie telegraficznych meldunków do Wydziału Służby Zewnętrznej KG MO w Warszawie⁷.

Reakcja władz wrocławskich

Dla wrocławskich władz administracyjnych epidemia ospy prawdziwej zaczęła się 15 VII 1963 r. o godz. 13:00. Informacja o ognisku ospy prawdziwej została przekazana przez przedstawicieli wrocławskiej służby zdrowia około godz. 15:00 władzom partyjnym i Służbie Bezpieczeństwa we Wrocławiu. Także w tym dniu, tj. 15 VII 1963 r. Komenda Wojewódzka MO we Wrocławiu zawiadomiła telegraficznie Wydział Służby Wewnętrznej Komendy Głównej MO w Warszawie o pięciu przypadkach zachorowań na czarną ospę we Wrocławiu oraz o podjętych środkach zaradczych⁸. Dopiero nazajutrz rano wiadomość tę przekazano ministrowi zdrowia i opieki społecznej Jerzemu Sztachelskiemu oraz premierowi PRL Józefowi Cyrankiewiczowi⁹. Kierownictwo nad zarządzoną wkrótce akcją epidemiologiczną przejął główny inspektor sanitarny, wiceminister zdrowia i opieki społecznej Jerzy Kostrzewski i dyrektor tego departamentu dr Juliusz Rychard, którzy natychmiast przyjechali do stolicy Dolnego Śląska. Od 24 VII 1963 r. do walki z wirusem ospy powołano dwa zespoły koordynacyjne. Pierwszy przy Prezydium Rady Narodowej miasta Wrocławia, kierowany przez jego przewodniczącego Bolesława Iwaszkiewicza, koordynował prace

⁶ Instytut Pamięci Narodowej - Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Warszawie [dalej: IPN Warszawa], IPN BU 329/39, Informacja o sytuacji zachorowań na ospę oraz podjętych przedsięwzięciach przez organa MO na terenie miasta Wrocławia i województwa wrocławskiego z 3 VIII 1963 r., s. 173.

⁷ *Ibidem*, Relacja z posiedzenia u przewodniczącego Prezydium Rady Narodowej miasta Wrocławia [dalej: PRN m. Wrocławia] z 23 VII 1963, sygnowana przez ppłk. J. Jarmolińskiego naczelnika Służby Zewnętrznej KW MO we Wrocławiu, s. 7-8. W naradzie poza w/w wzięli udział: prof. B. Iwaszkiewicz, dr Kocot, dr Ochlewski, sekretarze KM PZPR we Wrocławiu – Borkowski oraz Terbus, kierowniczką Urzędu Spraw Wewnętrznych RN m. Wrocławia – Orzeszyna, przedstawiciel Ministerstwa Zdrowia oraz kpt. Rosiak.

⁸ *Ibidem*, Informacja o sytuacji w dziedzinie rozprzestrzeniania się na terenie PRL „czarnej ospy” z 28 VII 1963 r., s. 155-156.

⁹ *Ibidem*, Informacja w sprawie ogniska ospy prawdziwej złożona na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR 24 lipca (uzupełniona 25 lipca), s. 160.

epidemiologiczne wszystkich służb miejskich. Drugi - powołany w celu zwalczania epidemii na obszarze województwa wrocławskiego, funkcjonował przy PWRN. Kierował nim zastępca przewodniczącego PWRN we Wrocławiu - Surowiec¹⁰.

Sytuacja we Wrocławiu

Ospę prawdziwą we Wrocławiu już około 20 czerwca 1963 r. po raz pierwszy rozpoznał lekarz z polikliniki MSW z oddziału skórno-venereologicznego dr Nikifirow (młody lekarz stażysta). Jednak dalsze konsultacje lekarzy specjalistów ze szpitali zakaźnych obaliły tę tezę, mimo bakteriologicznego potwierdzenia tego faktu¹¹. Po stwierdzeniu obecności wirusa *variola vera* we Wrocławiu w połowie lipca 1963 r. pierwsze „ospowe” dni upływały w skrajnej atmosferze. Z jednej strony następowała mobilizacja wszystkich czynników, by stworzyć szczelną barierę dla postępów ospy, z drugiej władze starały się uspokoić mieszkańców, dając im złudne poczucie bezpieczeństwa i panowania nad sytuacją, która w każdej chwili mogła wymknąć się spod urzędniczej kontroli. Warto przypomnieć, że czarna ospa rozwijała się we Wrocławiu w tle corocznych lipcowych świąt: wrocławskiego Święta Kwiatów, trwającego od 19 lipca w zasadzie bez przerwy aż do narodowego święta 22 lipca. Radosne nastroje tamtych dni można odnaleźć na łamach ówczesnych gazet. Niektóre z nich dobitnie opisywały również ich czarne tło – epidemię ospy. Pisano zatem: „[...] takich jak tu [...] begonii, róż, goździków nie widziało się chyba nigdy[...]. Odbywa się korso kwiatowe, korowód z orkiestrą, przebierańcami, koźmi, kucykami, ustrojonymi w kwiaty. Wieczorem wielki festyn piosenki i kompozycje muzyczne tylko o kwiatach. Recytacje „Kwiatów Polskich” Tuwima [...]. 22 lipca zabawy trwają do późna w nocy. W tym samym czasie pod szpital ospowy w Szczodrem otoczony oddziałami KBW, podjeżdża czarna „Nysa”. Warta wpuszcza ją aż do bramy [...] ukazują się cztery kobiety, w maskach, okularach, czepkach, rękawicach, fartuchach i gumowych butach. Niosą trumnę. [...]Po północy dojeżdżają [samochód, przyp. G.T.] na cmentarz. W pogrzebie uczestniczą tylko ekipa oczyszczania miasta. Dla nich zmarła jest anonimowa. W piaszczystym kącie cmentarza, w nocy bez świadków odbywa się pogrzeb salowej [...]Nie ma rodziny – zresztą mąż i dziecko są też już chore. Nie ma kwiatów, przemówień. To drugi już grób w kwaterze zarazy”¹². Dramatyzm pogrzebu podkreślała też wyjątkowa forma zabezpieczenia zwłok przed pochówkiem.

¹⁰ *Ibidem*, KG MO Oddział Służby Wewnętrznej, Opis działań MO podczas epidemii ospy naturalnej we Wrocławiu w 1963 roku, opr. ppor. Bogusław Niemiec [w:] Biuletyn, nr 1/64 (dalej: Biuletyn, nr 1/64), s. 343.

¹¹ *Ibidem*, Relacja z posiedzenia u przewodniczącego PRN m. Wrocławia B. Iwazkiewicza z 15 VIII 1963 r., s. 74.

¹² K. Kąkolewski, *Czarna Pani*, „Świat”, nr 37 (634) z 15 IX 1963 r., [w:] *Ibidem*, s. 214.

Wykonanie tych czynności zostało powierzone personelowi zamkniętych szpitali ospowych. W tym zakresie przepisy nakazywały pochowanie zmarłego niezwłocznie po zgonie. Ciało było owijane prześcieradłem zamoczoną w 20% roztworze wapna chlorowanego. Do trumny składano je również zawinięte w prześcieradła oraz obficie posypane wapnem chlorowanym¹³.

Polityka władz w odniesieniu do „ospy” była początkowo ostrożna, obawiano się bowiem konieczności zamknięcia zakładów przemysłowych i wybuchu paniki, co groziło katastrofalnymi skutkami ekonomicznymi dla mało wydolnej gospodarki kraju. Sytuację tę najlepiej charakteryzują słowa, wypowiedziane w lipcu 1963 r. na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR we Wrocławiu. Wydaje się, że w ten sposób próbowano usprawiedliwiać dotychczasową, zbyt ostrożną politykę wobec epidemii: „Ognisko ospy we Wrocławiu wywołało w dość płochliwym społeczeństwie wrocławskim panikę, wynikającą z niezrozumienia wielu rzeczy. [...] Jak dotychczas prawdopodobieństwo zachorowania na ospę jest we Wrocławiu niższe niż prawdopodobieństwo ulegnięcia wypadkowi ulicznemu, a mimo to obawa przed ospą jest niewspółmiernie wyższa ze względów psychologicznych, niż obawa przed chodzeniem po ulicy. Ta panika w społeczeństwie wrocławskim i w kraju powoduje szereg dodatkowych trudności. Wydaje się w poszczególnych instytucjach i zakładach mało sensowne zarządzenia, na wczasach i w [pociągach bojkotuje się wrocławian], ostatnio wrocławscy zaopatrzeniowcy mają trudności w kontaktach handlowych, co powoduje trudności produkcyjne w niektórych zakładach”¹⁴. Na pytania: „[...] dlaczego władze nie zamknęły kin, kawiarni, restauracji” odpowiadano, że: „[...] taka decyzja pociągnęłaby także inne [niekorzystne], czyli zatrzymanie komunikacji miejskiej, w konsekwencji zakładów i zatrzymanie produkcji”¹⁵. Tego obawiano się najbardziej, bardziej, niż postępów czarnej zarazy. Podobnie było pod koniec lipca 1963 r., kiedy zdecydowano o nadawaniu w radiu krótkich komunikatów dotyczących postępów epidemii. Jednak po uwzględnieniu opinii sekretarza Komitetu Miejskiego PZPR we Wrocławiu, który stwierdził, że są one zbyt alarmistyczne, postanowiono złagodzić ich ton. Ich treść miała być odtąd konsultowana z Iwaszkiewiczem¹⁶.

Jak zatem Wrocławianie reagowali na owo zagrożenie? W mieście nastąpił spadek ruchu pieszego i kołowego. Funkcjonariusze MO nie odnotowali spadku przestępczości czy

¹³ G. Trzaskowska, *op. cit.*, s. 41.

¹⁴ IPN Warszawa, IPN BU 329/39, Informacja w sprawie ogniska ospy prawdziwej złożona na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR dnia 24 lipca (uzupełniona 25 lipca), s. 169.

¹⁵ K. Kąkolewski, *Czarna Pani...*, s. 216.

¹⁶ IPN Warszawa, IPN BU 329/39, Relacja z posiedzenia u przewodniczącego PRN m. Wrocławia B. Iwaszkiewicza z 25 VII 1963 r., s. 19.

wykroczeń. Można sądzić, że, tzw., „półświatek” nie obawiał się groźby tej śmiertelnej choroby. Zanotowano natomiast wzrost spożycia napojów alkoholowych, bowiem utrwaliło się przekonanie, że „wódka stanowi skuteczny lek przeciwko ospie”. Jak donoszono w raportach milicyjnych – „profilaktycznie pili wówczas nawet ludzie, którzy w normalnych warunkach unikali alkoholu”¹⁷.

Profilaktyczne zabezpieczenie funkcjonariuszy MO i ich zadania podczas epidemii

W odniesieniu do organów MO pierwsze regulacje prawne w sprawie epidemii ospy, opracowane przez Oddział Służby Zewnętrznej KG MO w Warszawie, zostały wydane 19 VII 1963 r.¹⁸. W efekcie tych prac Komenda Główna MO skierowała do szefów Oddziałów KG MO pismo, opatrzone klauzulą „bardzo pilne”, informując ich o rozwoju epidemii ospy we Wrocławiu i nakazując funkcjonariuszom MO ograniczenie wyjazdów na tereny zagrożone oraz poddanie się szczepieniom przeciwospowym. W dniu 24 VII 1963 r. komendant główny MO wydał zarządzenie, w którym określił zadania milicji na czas walki z epidemią¹⁹. Działalność organów MO powinna zmierzać do nawiązania ścisłej współpracy ze służbą zdrowia i udzielania jej pomocy. W miejscowościach, w których stwierdzono obecność wirusa ospy prawdziwej należało dopilnować przestrzegania rygorów sanitarno-porządkowych, w tym odnoszących się do ograniczeń w komunikacji i handlu, używaniu przedmiotów mogących być źródłem zarasków, odbywania targów, jarmarków, odpustów, pielgrzymek, widowisk, zgromadzeń, korzystania z zakładów kąpielowych, pralni, toalet publicznych oraz nakazu tępienia zwierząt roznoszących zaraski, przymusowych szczepień ochronnych oraz zajmowania w razie potrzeby pomieszczeń na cele związane ze zwalczaniem ospy prawdziwej.

W ślad za tymi dyrektywami komendant wojewódzki MO we Wrocławiu wydał 26 VII 1963 r. zarządzenie nr 40/63²⁰. Regulowało ono formy zabezpieczenia profilaktycznego funkcjonariuszy MO i ich rodzin przed wypadkami zachorowań na ospę prawdziwą. Zawierało - jak określono - minimum przedsięwzięć ustalonych w porozumieniu z władzami sanitarnymi, które należało przestrzegać w okresie epidemii ospy. Wszyscy funkcjonariusze MO podlegali obowiązkowemu szczepieniu i przeglądowi lekarskiemu dwa razy w tygodniu, a pełniący obowiązki przy izolatoriach codziennie. Ścisły nadzór sanitarny roztoczono nad

¹⁷ *Ibidem*, Biuletyn 1/64, Opis działań..., s. 371.

¹⁸ *Ibidem*, s. 362.

¹⁹ *Ibidem*, Pismo okólne komendanta wojewódzkiego KW MO we Wrocławiu z 14 VIII 1963 r. w sprawie kontroli jednostek MO, s. 149.

²⁰ *Ibidem*, Zarządzenie nr 40/63 komendanta wojewódzkiego KW MO we Wrocławiu płk. M. Nowaka z 26 VII 1963 r., s. 363-364.

osobami aresztowanymi w aresztach milicyjnych. Po stwierdzeniu epidemii we Wrocławiu wszystkich zatrzymanych zaszczepiono przeciwko ospie, ponadto lekarze codziennie kontrolowali ich stan zdrowia. To samo uczyniono wobec nietrzeźwych, których przetrzymywano w aresztach po zamknięciu wrocławskiej izby wytrzeźwień. Każdy taki zatrzymany był doprowadzany do milicyjnego pogotowia ratunkowego, następnie badany przez lekarza i odwożony do aresztu milicyjnego. Jednostka pogotowia Komendy Miejskiej MO została wyposażona w kombinezony, gdyż często zatrzymani powoływali się na ospę, twierdząc „nie dotykać bo jestem chory na ospę”²¹.

Działania MO we Wrocławiu i na Dolnym Śląsku

Służba patrolowa przy obiektach. We Wrocławiu i województwie wrocławskim funkcjonariusze MO wspierali większość działań profilaktycznych, zabezpieczając z zewnątrz szpitale ospowe, izolatoria i obiekty kwarantannowe²². W pierwszych dniach epidemii, tj. 15-17 VII 1963 r. zadanie ochrony odizolowanych szpitali (były to, m.in. Szpital Rydygiera, Szpital MSW przy ul. Ołbińskiej i Szpital Zakaźny przy ul. Piwnej) otrzymały komisariaty terenowe. Było to dla nich bardzo uciążliwe, ponieważ obowiązki te kolidowały z codziennymi regulaminowymi zadaniami. W związku z tym od 17 VII 1963 r. służbę przy obiektach przejęły jednostki ZOMO Wrocław (Zmechanizowane Oddziały Milicji Obywatelskiej). Dowodził nimi dowódca kompanii ZOMO Wrocław, kpt. Molenda. Praca przy izolatoriach była trzymianowa. Po służbie funkcjonariusze powracali do swoich domów, przed tym jednak poddawano ich dokładnej dezynfekcji. Z wykonanych czynności dowódcy jednostek składali codziennie raporty²³. Ochrona obiektów wymagała sprostanania licznym trudnościom i szykanom „stróżów prawa” przez izolowanych, a nawet personel medyczny. Funkcjonariusze bywali narażeni np. na obrzucanie pomidorami, butelkami, czy oblewanie wodą. Musieli przeciwdziałać próbom ucieczek z izolatoriów przez osoby, które np. pozostawiły w domu małe dzieci bez opieki, ukrócać zakusy krewnych, chcących odwiedzić izolowanych oraz zwalczać przemyt nielegalnego alkoholu w paczkach żywnościowych. W celu zwalczania tych „przerzutów” wykorzystywano pomoc funkcjonariuszy przebranych w cywilne ubrania. W efekcie zatrzymano kilka osób z personelu izolatorium, przenoszące

²¹ *Ibidem*, Biuletyn 1/64, Opis działań..., s. 357.

²² *Ibidem*, Szkice sytuacyjne „budynków ospowych” we Wrocławiu, chronionych przez funkcjonariuszy MO we Wrocławiu w okresie epidemii ospy naturalnej, b. d., s. 217/6-217/16.

²³ *Ibidem*, Instrukcja dla funkcjonariuszy MO pełniących służbę przy obiektach objętych kwarantanną, izolatoriach i szpitalach epidemicznych, b. d., s. 134; Szkic ochrony Izolatorium Pracze Odrzańskie we Wrocławiu, s. 217; Szkic ochrony Izolatorium Psie Pole we Wrocławiu, s. 382; Szkic ochrony Polikliniki i Szpitala MSW we Wrocławiu, s. 383.

wódkę dla izolowanych. W ten sposób zlikwidowano nielegalny punkt, tzw. „melinę”, w sąsiedztwie izolatorium w Praczach, który zaopatrywał tamtejszych pensjonariuszy.

Podobne działania służby milicyjne podejmowały na terenie województwa wrocławskiego, gdzie obiekty chroniono siłami komend powiatowych. Zabezpieczano m.in.: szpital ospowy w Prząśniku w powiecie legnickim, szpital w Będkowie w powiecie trzebnickim, izolatoria w Legnicy, Jeleniej Górze, Świdnicy, Głuchowie Górnym i Słupicach²⁴.

Poszukiwania tzw. kontaktów pierwszego rzędu i innych

Pomoc funkcjonariuszy MO dotyczyła też akcji poszukiwania osób o nieznanym miejscu pobytu, które kontaktowały się z chorymi na ospę prawdziwą (tzw. kontakty pierwszego rzędu) i z tego względu musiały być izolowane. Ogółem podczas trwania epidemii we Wrocławiu ustalono 1400 takich przypadków, a w województwie wrocławskim – 1000. Większość osób zatrzymano i umieszczono w izolatoriach. Ustalenie adresu oraz miejsca pobytu poszukiwanych należało do zadań stacji sanitarno-epidemiologicznych, także stacji MSW w odniesieniu do funkcjonariuszy MO. Natomiast jednostki MO pomagały służbom sanitarnym w ustalaniu miejsc zamieszkania (pobytu), powiadamiały organa MO w innych województwach i pośredniczyły w przekazywaniu wiadomości na ten temat. Ze względu na groźbę zarażenia wirusem VV (*variola vera*) funkcjonariusze milicji nie uczestniczyli w bezpośrednich interwencjach, które mogłyby spowodować konieczność ich izolacji. Zdarzały się jednak sytuacje, kiedy personel sanitarny wymagał od nich udziału w konwojowaniu izolowanych lub chorych na ospę. Na przykład w powiecie strzegomskim na Dolnym Śląsku od funkcjonariusza MO zażądano pomocy w przeniesieniu pacjenta chorego na ospę, co spowodowało konieczność odosobnienia tego milicjanta. Podobnie w Zabrodziu w powiecie wrocławskim lokalne organa sanitarne zleciły milicji otoczenie tej miejscowości kordonem z posterunków, ponieważ dopatrzone się tam ogniska ospy. Jak tłumaczono w sprawozdaniach SB żądania te wynikały z niewiedzy i braku doświadczenia służby zdrowia w zakresie zwalczania epidemii ospy prawdziwej. Uznano, że jednostki MO słusznie broniły się przed udziałem w tego rodzaju akcjach. Funkcjonariusze MO musieli podejmować też bezpośrednie interwencje w sprawach nagłych związanych z niesubordynacją różnych osób. Wypełnianie tych zadań stawiało ich niejednokrotnie w trudnych, wręcz groteskowych sytuacjach. Ich przebieg został utrwalony w codziennych meldunkach ze służby. Na przykład

²⁴ *Ibidem*, Biuletyn 1/64, Opis działań..., s. 346.

w jednej z wrocławskich przychodni wybuchła panika na wieść, że pojawił się pacjent chory na ospę, a personel uciekł z budynku. Powiadomiono o tym zajściu oficera dyżurnego KW MO we Wrocławiu, który musiał spowodować przyjazd lekarza – konsultanta²⁵. Nie było to łatwe, ponieważ specjalista mógł być wezwany do chorego tylko na wniosek lekarza. Innym razem do stacji pogotowia ratunkowego zgłosiło się dwóch pacjentów, u których lekarz konsultant rozpoznał ospę prawdziwą. Chorzy zostali odizolowani w garażu pogotowia, gdzie oczekiwali na przyjazd samochodu sanitarnego i dalszy transport do szpitala. Mężczyźni zdołali jednak uciec i ślad po nich zaginął. O tym wydarzeniu powiadomiono lekarza MSW. Dodatkowych problemów dostarczył też stolarz, który będąc w trakcie kwarantanny, uciekł z ze szpitala MSW we Wrocławiu. Zanim zatrzymał go patrol MO, zdążył się upić i wszcząć awanturę²⁶.

Kontrola świadectw szczepienia przeciwko ospie prawdziwej.

Już na początku akcji profilaktycznej władze uznały szczepienia za podstawowy środek ochronny, a ich powszechność za warunek konieczny zlikwidowania ospy w Polsce. Jednak z braku odpowiednich rezerw szczepionki, obowiązek szczepień wprowadzono dopiero w momencie odwrotu epidemii tj., kiedy zapewniono dostateczne zapasy szczepionek i kiedy zaszczepiono już wszystkie osoby, mogące mieć styczność z chorymi na ospę lub kontaktami pierwszego rzędu²⁷. W lipcu 1963 r. zapasy potrzebnego leku w Polsce wynosiły tylko 155 tys. szt. Wprowadzone we Wrocławiu od 17 lipca 1963 r. szczepienia ludności były zatem dobrowolne²⁸. Jak się okazało, chętnych było tak dużo, że liczba osób, które zgłosiły się do punktów szczepień, przerosła wszelkie oczekiwania władz²⁹. Tylko w trzech pierwszych dniach akcji zaszczepiło się 124 tys. osób, a do 22 lipca – 180 tys. niezależnie od szczepień MO i WP³⁰. Dla porównania w 1962 r. w Polsce przeciwko ospie prawdziwej ogółem zaszczepiono około 200 tys. osób.

W dniu 22 lipca, po stwierdzeniu przypadku ospy prawdziwej w Warszawie (o czym dalej), sytuacja we Wrocławiu uległa dalszym zmianom. Mając na uwadze dalszy rozwój epidemii władze miejskie postanowiły o utworzeniu dodatkowych punktów szczepień na

²⁵ *Ibidem*, Notatka służbowa z 26 VII 1963 r. oficera dyżurnego KW MO Wrocław z 26 VII 1963 r., s. 100.

²⁶ *Ibidem*, s. 102.

²⁷ *Ibidem, Ibidem*, Relacja z posiedzenia informacyjnego u przewodniczącego PRN m. Wrocławia z 20 VII 1963 r., s. 3; Zarządzenie Głównego Inspektora Sanitarnego Kraju J. Kostrzewskiego w sprawie obowiązkowych szczepień przeciwko ospie naturalnej dla mieszkańców województw wrocławskiego, opolskiego i miasta Wrocławia z 6 VIII 1963 r., s. 136.

²⁸ *Ibidem*, Meldunek KM MO we Wrocławiu z 15 VII 1963 r., s. 2; Instrukcja zespołu szczepień ochrony p. ospie, b. d., s. 316.

²⁹ *Ibidem*, Biuletyn Nr 1/64, Opis działań..., s. 342.

³⁰ *Ibidem*, s. 342; *ibidem*, Relacja z posiedzenia informacyjnego u przewodniczącego PRN m. Wrocławia z 23 VII 1963 r., s. 7.

wrocławskich dworcach kolejowych³¹. Jednocześnie, według zapewnień ministra zdrowia Kostrzewskiego, małe zapasy szczepionki powinny być uzupełnione do 24 lipca 1963 r. poprzez import 500 tys. szt. tego leku z ZSRR (dostarczone samolotem z Moskwy)³². Problem ten rozwiązano dopiero na początku sierpnia 1963 r., kiedy na rynek dostarczono 4 mln dawek leku polskiego, z planowanych 6 mln, który wyprodukowało Zjednoczenie Wytwórni Surowic i Szczepionek w Warszawie. Oprócz tego służby medyczne otrzymały zapowiadzaną wcześniej szczepionkę z ZSRR i Węgier. W tej sytuacji część uzyskanych rezerw przekazano innym województwom, gdzie również istniało duże zapotrzebowanie na szczepienia ochronne³³.

Dopiero 29 VII 1963 r. zespół kierujący akcją „ospową” we Wrocławiu postanowił zwrócić się do ministra zdrowia o zezwolenie (sic!) na wprowadzenie przymusu szczepień ochronnych we Wrocławiu oraz ich kontrole na dworcach PKP³⁴. Prace nad takim projektem potwierdzono na konferencji we Wrocławiu w dniu 2 VIII 1963 r. z udziałem ministra spraw zagranicznych Adama Rapackiego, ministra zdrowia Jerzy Sztachelskiego oraz władz lokalnych. Jednak obowiązek szczepień wprowadzono dopiero z dniem 6 sierpnia 1963 r.³⁵. Dotyczyło ono mieszkańców dwóch najbardziej zagrożonych województw – wrocławskiego oraz opolskiego. Natomiast dla pozostałych regionów kraju przepisy takie wydano z dużym opróżnieniem, a mianowicie 17 VIII 1963 r., (obowiązywały od 19 sierpnia, kiedy otrzymano szczepionki)³⁶. Ponadto od 9 VIII 1963 r. przymusem szczepień przeciwospowych objęto więźniów i funkcjonariuszy służby wewnętrznej³⁷. Z dokumentów SB wynika, że sytuację oceniano jako groźną, lecz nie na tyle, aby Wrocław ogłosić miastem zamkniętym. Nie zamknięto instytucji kulturalnooświatowych, tj.: kin, teatrów, klubów i innych oraz placówek handlu – sklepów, nie ograniczono komunikacji masowej – tramwajowej i autobusowej, mimo to miasto powoli zamierało samo - zmalał ruch kołowy, pieszy i turystyczny³⁸. Przystąpiono natomiast do kontroli świadectw szczepienia osób wyjeżdżających i

³¹ *Ibidem*, Relacja z posiedzenia informacyjnego i koordynacyjnego u przewodniczącego PRN m. Wrocławia z 22 VII 1963 r., s. 5.

³² *Ibidem*, Informacja w sprawie ogniska ospy prawdziwej złożona na posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR dnia 24 lipca (uzupełniona 25 VII 1963 r.), s. 169.

³³ *Ibidem*, Relacja z posiedzenia u przewodniczącego PRN m. Wrocławia z 25 VII 1963 r., s. 16.

³⁴ *Ibidem*, Relacja z posiedzenia u przewodniczącego PRN m. Wrocławia 29 VII 1963 r., s. 29, Relacja z posiedzenia u przewodniczącego PRN m. Wrocławia z 15 VIII 1963, s. 74

³⁵ *Ibidem*, Relacja z posiedzenia u przewodniczącego PRN m. Wrocławia z 3VII 1963 r., s. 46.

³⁶ *Ibidem*, Pismo okólne komendanta MO województwa poznańskiego do komendantów powiatowych w sprawie przymusowego ochronnego szczepienia ospowego na terenie kraju z 12 sierpnia 1963 r., s. 265.

³⁷ Zarządzenie dyrektora Centralnego Zarządu Więziennictwa z 9 VIII 1963 r., s. 137

³⁸ *Ibidem*, Relacja z posiedzenia informacyjnego i koordynacyjnego u przewodniczącego PRN m. Wrocławia z 22 VII 1963 r., s. 5.

wjeżdżających do miasta. Odpowiednie tablice informujące o lokalizacji punktów szczepień, umieszczono w miastach powiatowych na Dolnym Śląsku³⁹.

Na najważniejszych trasach wlotowych do Wrocławia, przygotowano pięć całodobowych posterunków, tj.:

- przy ul. Bierutowskiej, kierunek Wrocław Psie Pole – Warszawa,
- przy ul. Żmigrodzkiej, kierunek Wrocław – Poznań,
- przy ul. Opolskiej, kierunek Wrocław- Opole,
- przy ul. Armii Czerwonej (ob. ul. Karkonoskiej) – w kierunku zjazdu na autostradę,
- przy ul. Średzkiej, Wrocław Leśnica- Środa Śląska⁴⁰.

Osoby bez wymaganych dokumentów nie przepuszczano dalej, nakazując im zaszczepienie się w najbliższym punkcie szczepień. Jednak pięć wrocławskich posterunków kontrolnych nie było w stanie zabezpieczyć całego obszaru miasta. Nadal było szereg dróg wlotowych o znaczeniu lokalnym, którymi można było niepostrzeżenie wjechać do miasta i takie przypadki się zdarzały. Kierowcy bez ważnych zaświadczeń przeciwospowych wjeżdżali i wyjeżdżali z Wrocławia. Jak zauważono, nie było możliwości opanowania tego proceduru, również nie było potrzeby całkowitego zamykania miasta. Mimo, że 19 VIII 1963 r. postanowiono o stopniowej likwidacji izolatoriów wrocławskich, nadal utrzymywano kontrolę drogową (posterunki milicyjne), gdyż w dalszym ciągu do miasta wjeżdżały osoby bez ważnych szczepień przeciwospowych⁴¹. Wrocławskie posterunki funkcjonowały do 31 VIII 1963 r., przy czym od 24 VIII nie wystawiano ich w godzinach nocnych. Podejmowane przez funkcjonariuszy MO działania w zakresie kontroli szczepień uznano za wystarczające⁴².

Bilans tej ogólnopolskiej akcji szczepień w całym kraju był imponujący, jednak wiele osób zaszczepiło się dużo wcześniej, bez jakiegokolwiek nakazu administracyjnego. Na Dolnym Śląsku w akcji szczepień wzięło udział 2,5 mln osób (w tym około 500 tys. we Wrocławiu), w województwie opolskim - 1,2 mln, a w pozostałych regionach – 4,5 mln osób. W sumie w całym kraju w wyniku epidemii ospy prawdziwej zostało zaszczepionych 8,2 mln osób.

Działania służb milicyjnych na terenie innych województw w Polsce

Poza Wrocławiem pierwsze przypadki zachorowań na ospę prawdziwą stwierdzono na Dolnym Śląsku. Do 26 VII 1963 r. rozpoznano ją u czterech pacjentów. W związku z tym na

³⁹ *Ibidem*, Biuletyn Nr 1/64, Opis działań..., 351-352.

⁴⁰ *Ibidem*, Telefonogram KW MO we Wrocławiu do KG MO Inspektorat Ruchu Drogowego w Warszawie w sprawie wystawienia posterunków drogowych na terenie województwa wrocławskiego z 19 VIII 1963 r., s. 226.

⁴¹ *Ibidem*, Relacja z posiedzenia u przewodniczącego PRN m. Wrocławia z 15 VIII 1963, s. 74.

⁴² *Ibidem*, Pismo dyrektora Gabinetu Ministra płk J. Pawlaka do zastępcy komendanta głównego MO płk. F. Józwiaka z 14 VIII 1963 r., s. 220.

obszarze całego kraju zarządzono akcję epidemiologiczną⁴³. Pierwszy przypadek tej choroby poza Dolnym Śląskiem – jak już wzmiankowano - został wykryty w Warszawie 22 VII 1963 r. Jednak epidemia ospy najgroźniejszy przebieg (poza Wrocławiem) miała na terenie Opola i województwa opolskiego. W Opolu, podobnie jak we Wrocławiu choroba została rozpoznana późno, a mianowicie w momencie, kiedy chory zaraził już trzy osoby ze swojego otoczenia. Źródłem zakażenia w tym mieście był mjr Urbański – oficer KW MO z Opola – wykładowca Szkoły Milicyjnej we Wrocławiu, który kontaktował się z B. Jedynakiem podczas jego choroby w szpitalu MSW we Wrocławiu. Urbański był leczony w dniach 24 VI – 5 VII 1963 r. w klinice MSW w Opolu z powodu ospy wietrznej oraz zapalenia nerek, faktycznie była to ospa naturalna⁴⁴. Fakt ten ustalono zdecydowanie za późno, co z kolei utrudniło ustalenie wszystkich kontaktów pierwszego rzędu. Z drugiej strony sprawa importu wirusa VV na teren Opolszczyzny nie została przez lokalne władze wystarczająco nagłośniona, dlatego mieszkańcy nie zdawali sobie sprawy z zagrożenia życia. W dniu 27 VII 1963 r. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu wydało wytyczne w sprawie zwalczania epidemii ospy na terenie województwa opolskiego oraz przygotowało instrukcję o postępowaniu w ognisku ospy w województwie opolskim⁴⁵. Początkowo izolowano 40 osób, ponadto w województwie zaszczepiono 430 tys. osób, tj. około 50 % mieszkańców Opolszczyzny. W Opolskim na ospę zachorowało 6 osób (4 w Opolu) w tym 1 pracownik MO, na obserwacji z podejrzeniem ospy przebywały 3 osoby, w izolatoriach - 263 osoby, w tym 36 pracowników MO. Do 13 VIII 1963 r. zaszczepiono 980 320 osób⁴⁶.

Z kolei warszawski przypadek czarnej ospy, rozpoznany 22 VII 1963 r., okazał się w konsekwencji fałszywym alarmem. Natomiast był on przyczyną podjęcia, poza Dolnym Śląskiem i Opolszczyzną, jednej z najszerzej zakrojonych akcji przeciwospowych w Polsce. Ich przyczyną był dwudziestopięcioletni student, który przebywał we Wrocławiu i wrócił do Warszawy autostopem⁴⁷. W drodze kontaktował się z wieloma osobami w różnych

⁴³ *Ibidem*, Pismo Głównego Inspektora Sanitarnego Kraju do służb sanitarnych województwa opolskiego w sprawie danych osobowych osób chorych na ospę z 27 VII 1963 r., s. 315.; Pismo okólne Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej do dyrektorów wojewódzkich (miejskich) stacji sanitarno-epidemiologicznych z 22 VIII 1963 r. w sprawie wytycznych dla Zespołu Dezynfekcyjnego w akcji zwalczania ospy naturalnej, s. 303 – 307.

⁴⁴ *Ibidem*, Pismo zastępcy komendanta Komendy MO Województwa Opolskiego płk. B. Furgoła do Oddziału Służby Zewnętrznej KG MO w Warszawie z 30 I 1964 r. w sprawie działań podejmowanych w związku z epidemią ospy naturalnej na terenie województwa opolskiego, k. 356 -358.

⁴⁵ *Ibidem*, Pismo okólne Wydziału Zdrowia i Opieki Społecznej PWRN w Opolu w sprawie środków podjętych w związku z rozprzestrzenianiem się zachorowań na ospę prawdziwą na terenie województwa opolskiego z 27 VII 1963 r., k. 309 - 310; Instrukcja w ognisku ospy prawdziwej w województwie opolskim, b. d. s. 323-329.

⁴⁶ *Ibidem*, Informacja komendanta MO województwa opolskiego dla Oddziału Służby Zewnętrznej KG MO w Warszawie dotycząca czynności jednostek MO w związku z epidemią ospy naturalnej z 30 I 1964 r., k. 254-258.

⁴⁷ *Ibidem*, Relacja z posiedzenia informacyjnego u przewodniczącego Prezydium Rady Narodowej miasta Wrocławia z 20 VII 1963 r. (telefonogram przesłany przez oficera dyżurnego KW MO we Wrocławiu do KG

miejsowościach. Miasto Warszawa i województwo warszawskie zostało uznane za teren zagrożony, co doprowadziło do zrealizowania szerokich działań epidemiologicznych⁴⁸. Zarządzono między innymi masowe szczepienia ochronne ludności, powołano Warszawski Komitet Zwalczenia Ospy, który prowadził poszukiwania osób kontaktujących się z „chorym” studentem, przy czym poszukiwano drugorzędnych i trzeciorzędnych kontaktów w celu ich izolacji i obserwacji. Docelowo utworzono osiem izolatoriów. Szpital na Bielanach całkowicie odizolowano, strzegła go grupa 10 funkcjonariuszy ZOMO. Wszystkich milicjantów zaszczepiono przeciwko ospie prawdziwej. W akcji uczestniczyło 98 milicjantów. Stan zagrożenia odwołano 5 VIII 1963 r. Nikt z izolowanych nie zachorował na ospę prawdziwą⁴⁹.

Poważne konsekwencje miał natomiast przebieg choroby ospy prawdziwej u mieszkanki województwa łódzkiego, która w jej wyniku zmarła. Izolowano wszystkie 104 osoby kontaktujące się z chorą kobietą, umieszczając je w izolatorium w Warszawie. Wszystkich też zaszczepiono. Poza tym przygotowano izolatoria z 300 miejscami. Do 1 VIII 1963 r. w woj. łódzkim zaszczepiono 120 tys. osób i podjęto kontrolę szczepień⁵⁰. Zagrożenie „ospowe” wystąpiło też na terenie województwa poznańskiego⁵¹. W dniu 26 VII 1963 r. w powiecie kępińskim zachorowała mieszkanka Wrocławia. Chora została przewieziona do szpitala we Wrocławiu, zaszczepiono miejscową ludność (cztery miejscowości). Izolatorium zorganizowano w Opalenicy, przebywało w nim 14 osób. Całodobową służbę pełnili tam funkcjonariusze ZOMO (po 5 osób)⁵². W różnym zakresie czynności profilaktyczne podejmowano na obszarze całej Polski. Przede wszystkim były to województwa sąsiadujące z Dolnym Śląskiem lub też regiony turystyczne. Najszersze działania profilaktyczne

MO w Warszawie) telefonogram), s. 4; *Ibidem*, Biuletyn Nr 1/64, Opis działań..., s. 361. Na warszawskich dworcach kolejowych zabezpieczano każdorazowo kordonem milicyjnym pociągi kolonijne z dziećmi, które przejeżdżały przez Warszawę, przewożąc dzieci z terenów lub na tereny zagrożone wirusem VV, by skontrolować ich świadectwa szczepienia, jednocześnie szczepiąc dzieci bez ważnych zaświadczeń.

⁴⁸ *Ibidem*, Informacja Komendy MO województwa warszawskiego z czynności podejmowanych przez KW MO w sprawie zapobiegania rozszerzeniu się ospy zwyczajnej w 1963 r. z 22 I 1964 r.; Sprawozdanie Komendy MO miasta Warszawy dla KG MO Oddział Służby Wewnętrznej w sprawie działań milicji warszawskiej w niektórych rejonach kraju – w roku 1963 r. z 1 II 1964 r., s. 281- 284; Notatka z przeprowadzonej kontroli zabezpieczenia izolatoriów epidemii ospy na terenie Warszawy z 29 VII 1963 r., s. 285-287.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ W województwie łódzkim na ospę zachorował mieszkanka Wierszowa, która wcześniej przebywała we Wrocławiu; *ibidem*, Informacja dotycząca czynności jednostek MO województwa łódzkiego podejmowanych w związku z epidemią ospy naturalnej z 22 I 1964 r., s. 250- 251; Meldunek Komendy MO miasta Łodzi przesłany do szefa Oddziału Służby Zewnętrznej KG MO w Warszawie z 24 I 1964 r., s. 249.

⁵¹ *Ibidem*, Informacja dotycząca czynności jednostek MO województwa poznańskiego podejmowanych w związku z epidemią ospy naturalnej z 28 I 1964 r., s. 262- 264.

⁵² *Ibidem*, *Ibidem*; Plan wystawienia posterunku specjalnego na zewnątrz szpitala w Opalenicy powiat Nowy Tomyśl, zatwierdzony przez komendanta MO województwa poznańskiego z 26 VII 1963 r., s. 266- 267.

wprowadzono na obszarze województw: katowickiego, krakowskiego, lubelskiego, koszalińskiego, gdańskiego, czy białostockiego⁵³.

Izolatoria i istniały na terenie następujących województw:

Województwo	Miasto	Liczba dni izolacji	Uwagi
Białostockie	Sokale	3	
Gdańskie	Gdańsk	15	
Katowickie	Bełk, p. Rybnicki	15	
Lubelskie	Biłgoraj	21	
Łódzkie	Radomsko	40	
	Wieruszów	40	
Olsztyńskie	Lubawa	15	
Opolskie	Opole	10, 21, 21	3 izolatoria
	Wołczyn	14, 30	3 izolatoria
Poznańskie	Opalenica	17	
	Pieniawy	14	
Warszawskie	Otwock	.	
miasto stołeczne	Warszawa	od 2 do 24	8 izolatoriów
Koszalińskie	Tuczyn	18	
Krakowskie	Kraków	.	
	Myślenice ⁵⁴	.	

W ochronie izolatoriów dziennie brało udział od dwóch do trzynastu (Szpital Bielański w Warszawie) funkcjonariuszy⁵⁵.

Kontrola świadectw szczepienia przeciwko ospie w Polsce. Funkcjonariusze MO kontrolowali w/w zaświadczenia także poza województwem wrocławskim. Dotyczyło to

⁵³ *Ibidem*, Informacja dotycząca czynności jednostek MO województwa katowickiego podejmowanych w związku z epidemią ospy naturalnej z 29 I 1964 r., s. 236; Zarządzenie powiatowego państwowego inspektora sanitarnego w Janowie Lubelskim w sprawie przymusowej hospitalizacji osób kontaktu pierwszego rzędu z ospą z 2 VIII 1963 r.; Lista osób podlegających przymusowej hospitalizacji z kontaktem I rzędu z ospą naturalną [2 VIII 1963 r.], s. 248; Sprawozdanie dotyczące czynności jednostek MO województwa lubelskiego podejmowanych w związku z epidemią ospy naturalnej z 31 I 1964 r., s. 240- 242; Informacja dotycząca czynności jednostek MO województwa krakowskiego podejmowanych w związku z epidemią ospy naturalnej z 5 III 1964 r., s. 239; Informacja dotycząca czynności jednostek MO województwa koszalińskiego podejmowanych w związku z epidemią ospy naturalnej z 30 I 1964 r., s. 237-238; Informacja dotycząca przebiegu akcji profilaktycznej na terenie województwa gdańskiego z 30 VII 1963 r., s. 235; Informacja dotycząca czynności jednostek MO województwa gdańskiego podejmowanych w związku z epidemią ospy naturalnej z 28 I 1964 r., s. 233.

⁵⁴ *Ibidem*, Biuletyn Nr 1/64, Opis działań..., s. 359.

⁵⁵ *Ibidem*.

zwłaszcza (poza Dolnym Śląskiem) dróg łączących województwo opolskie z województwem katowickim i łódzkim⁵⁶. KW MO w Opolu w okresie od 12 VIII do 26 VIII (dwa tygodnie) wystawiła osiem całodobowych posterunków, które sprawdzały wszystkich użytkowników dróg, głównie uczestników wycieczek, pielgrzymek i zgromadzeń (Grodzice, Warmontowice, Ujazd, Kotlarnia, Rudy, Gorzów Śląski, Bodzanowice, Wichrów). Katowicka Komenda Wojewódzka MO zorganizowała doraźne kontrole na drogach bocznych (gromadzkich) wiodących do głównych tras wylotowych w kierunku Opola. Trasa Opole – Katowice była nadzorowana szczególnie, podobnie jak okolice Poznania. Funkcjonariusze MO zwracali uwagę na osoby z województw wrocławskiego, opolskiego, łódzkiego⁵⁷.

Decyzja resortu służby zdrowia o odwołaniu w całym kraju wszelkich ograniczeń wprowadzonych w związku z epidemią ospy została podjęta we wrześniu 1963 r.⁵⁸. Poprzedzono ją odwołaniem „alarmu” na zagrożonych terenach, które uznano za „wolne od zakażenia ospą”. W dniu 30 sierpnia taki status uzyskały województwa wrocławskie (bez Wrocławia) i opolskie, Wrocław - 9 września, a powiat wierszowski w województwie łódzkim dopiero 12 września 1963 r.⁵⁹

Bilans działań epidemiologicznych w Polsce.

Podczas akcji „O” na terenie Polski zostało przygotowanych ogółem 19 szpitali epidemicznych w kilku województwach, w tym dla chorych na ospę 6 i dla osób podejrzanych o tę chorobę 7. Ponadto zorganizowano 69 izolatoriów dla osób mających bezpośrednie kontakty z wirusem ospy, w tym: we Wrocławiu – 13, w województwie wrocławskim – 15, w opolskim - 2, w łódzkim - 5 i w pozostałych województwach – 35. Nie wszystkie obiekty zostały wykorzystane, w sumie uruchomiono 56 izolatoriów. Na terenie Dolnego Śląska w szpitalach kwarantannowych i izolatoriach przebywało 3,5 tys. osób, a w innych województwach - 1,5 tys. osób. Łącznie izolowano 5 tys. osób⁶⁰. Ospę prawdziwą zdiagnozowano ogółem u 99 pacjentów. Najwięcej przypadków zarejestrowano we Wrocławiu – 78 (w tym 6 zgonów), w regionie dolnośląskim – 12, na Opolszczyźnie - 6 (4 w Opolu i 2 w województwie), w województwie łódzkim – 4 (w tym 1 zgon) w Gdańsku -1⁶¹.

⁵⁶ *Ibidem*; Telefonogram KM MO w Opolu do KG MO w Warszawie w sprawie wystawienia posterunków drogowych na terenie województwa opolskiego z 17 VIII 1963 r., s. 225.

⁵⁷ *Ibidem*, Biuletyn Nr 1/64, Opis działań..., s. 360.

⁵⁸ *Ibidem*, Pismo dyrektora Centralnego Zarządu Więziennictwa do naczelników zakładów karnych z 20 IX 1963 r., s. 148.

⁵⁹ *Ibidem*, Zachorowania na ospę naturalną w Polsce czerwiec-sierpień [19]63 r. i przebieg walki z chorobą, b. d., k. 298.

⁶⁰ *Ibidem*, Zachorowania na ospę naturalną w Polsce czerwiec-sierpień [19]63 r. i przebieg walki z chorobą, b. d., k. 299.

⁶¹ *Ibidem*, 298. Źródła podają też inną ogólną liczbę zachorowań na ospę prawdziwą w Polsce, por.: G. Trzaskowska, *op. cit.*, s. 16.

We Wrocławiu bezpośrednio przy likwidacji ogniska ospy było zatrudnionych 983 pracowników służby zdrowia (w tym 223 lekarzy), w województwie wrocławskim – 3669 (w tym 334 lekarzy) oraz w województwie opolskim – 1725 (w tym 52 lekarzy). Ministerstwo Spraw Wewnętrznych zapewniło pomoc Milicji Obywatelskiej przez cały czas trwania epidemii ospy. Najliczniejsze służby milicyjne skierowano do pracy na terenie miasta Wrocławia i województwa wrocławskiego. Należy podkreślić, że były one wykonywane w warunkach „reżimu” sanitarno – epidemiologicznego, bez znajomości problematyki, przygotowania i doświadczenia⁶². Służbę pełniło tam 157 milicjantów oraz 170 członków ORMO, którzy zależnie od potrzeb pracowali na dwie lub trzy zmiany. W Opolu służbę pełniło 18 funkcjonariuszy, w Warszawie – 24. Różne działania na rzecz zwalczania epidemii podejmowało także wojsko. Na przykład żołnierze (uodpornieni na ospę) oddali 12 litrów krwi, z której przygotowano surowicę. Natomiast Ministerstwo Komunikacji udostępniło (poza stałymi punktami szczepień) około 100 punktów ruchomych. W akcji tej wzięło udział 71 lekarzy kolejowych i 725 pracowników kolejowej służby zdrowia. Ważna była również kwestia diagnostyki laboratoryjnej i praca laborantów wirusologicznych w takich placówkach, jak: Instytut Hirszfelda we Wrocławiu, Instytut Medycyny Morskiej w Gdańsku oraz Państwowy Zakład Higieny w Warszawie.

Należy podkreślić, że główny ciężar zadań spoczywał na barkach wrocławskiej służby zdrowia. Podczas działań profilaktycznych funkcjonariusze MO stanowili, obok pracowników służby zdrowia, drugi zasadniczy filar walki z rozwojem wirusa ospy, pełniąc funkcje porządkowe. Ich wkład pracy był jednak niewspółmiernie mniejszy i nie wiązał się z bezpośrednim narażeniem życia i zdrowia. Trzeba jednak zauważyć, że epidemia ospy w 1963 r. była jedną z tych nielicznych sytuacji kryzysowych państwa, w którym jednostki milicyjne odegrały pozytywną rolę.

Cena jaką społeczeństwo polskie musiało zapłacić za zwalczanie epidemii ospy była wysoka, również w znaczeniu dosłownym. Szacunkowe koszty tych działań, jak można sądzić niepełne, obliczone zostały na sumę 65 mln zł, w tym koszty szczepionki wyniosły:

Szczepionka produkcji polskiej - 566,40 tys. zł

Szczepionka produkcji węgierskiej - 2,4 mln zł

Szczepionka produkcji radzieckiej - 4,197 mln zł⁶³.

Koszty wyżywienia osób przebywających w szpitalach i izolatoriach wyniosły:

⁶² *Ibidem*, Zadania MO w akcji zwalczania epidemii, s. 344.

⁶³ *Ibidem*, Zachorowania na ospę naturalną w Polsce czerwiec-sierpień [19]63 r. i przebieg walki z chorobą, b. d., k. 300.

we Wrocławiu - 2 mln zł
w województwie wrocławskim - 540 tys. zł.

W okresie epidemii ospy została wydana ogromna liczba zwolnień lekarskich z powodu izolacji osób. Obejmowały one następującą liczbę dni, np.:

we Wrocławiu - 29122 dni
w województwie wrocławskim - 7105 dni
w Warszawie - 3983 dni

Poza tym zwolnienia były wydawane w związku z powikłaniami poszczepiennymi lub złymi odczytami szczepień, np.:

we Wrocławiu obejmowały - 8600 dni
w woj. wrocławskim - 10500 dni
w Warszawie - 3452 dni

Można się zastanawiać, czy wszystkie decyzje władz podjęte podczas epidemii ospy naturalnej były słuszne. Z pewnością we Wrocławiu ryzyko związane z narażeniem tłumów ludzi na kontakty „ospowe” podczas lipcowych festynów było ogromne i zupełnie nieuzasadnione. Trzeba też podkreślić, że na naradzie w ostatnim dniu lipca 1963 r. B. Iwaszkiewicz stwierdził: [...] „ognisko ospy zostało w zasadzie opanowane i w najbliższych dwóch tygodniach sprawa powinna się wyjaśnić, chociaż mogą pojawić się nowe przypadki zachorowania”⁶⁴. W związku z tym wydaje się, że wszystkie przedsięwzięcia mające na celu zaostrzenie rygoru profilaktycznego, zarządzone w sierpniu 1963 r. należy uznać za jak najbardziej słuszne, lecz sporo spóźnione w czasie. Wprowadzenie z dużym opóźnieniem obowiązkowych szczepień, co tłumaczono brakiem dostatecznych zapasów szczepionki, dotyczyło niewielkiej liczby nieszczepionych osób. Potwierdziły to kontrole drogowe MO. W sierpniu 1963 r. na wrocławskich drogach tylko około 1% zatrzymanych nie posiadało stosownych zaświadczeń. Wydaje się, że tak szeroko zakrajaną kontrolę drogową szczepień wprowadzono zdecydowanie za późno. Władze dość szybko, bo po około dwóch tygodniach odstąpiły od tego proceduru i posterunki drogowe MO zlikwidowano. Z kolei inne zagrożenia, jak w Warszawie były wyolbrzymiane. Wydaje się, że zarządzone tam rozległe działania profilaktyczne były nieadekwatne do sytuacji epidemiologicznej, co należy tłumaczyć obawą o bezpieczeństwo najwyższych władz państwowych.

Część wymienionych wyżej przedsięwzięć znajduje uzasadnienie propagandowe, bowiem epidemię ospy prawdziwej we Wrocławiu w 1963 r. uznano za jedną z

⁶⁴ *Ibidem*, Narada z 31 VII 1963 r., s. 33.

najgroźniejszych, które po drugiej wojnie światowej nawiedziły Europę. Według danych Służby Bezpieczeństwa trwała ona od 15 VII do 25 IX 1963 r., czyli ponad 70 dni. Według władz lokalnych jej zwalczenie zajęło tylko 26 dni (15 VII- 10 VIII 1963 r.), podczas gdy powojenne epidemie tej choroby trwały w Sztokholmie 4 miesiące, a w Londynie rok. W Polsce zanotowano też najmniejszą liczbę zgonów w porównaniu do innych poważnych ognisk tej epidemii w Europie.